

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ФИЛОЛОГ

ЧАСОПИС ЗА ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

IV 2013 8

PHILOLOGIST

JOURNAL OF LANGUAGE, LITERARY AND CULTURAL STUDIES

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Предраг Дилпарић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

УДК 811.163.1'374.11/14"
DOI 10.7251/fl1308069d

О ИНФИНИТИВУ И ДА-КОНСТРУКЦИЈАМА У ЗАКОНУ О РУДНИЦИМА ДЕСПОТА СТЕФАНА

Апстракт: *Раd се бави испитивањем употребе инфинитива и његовим смењивањем новијим да-конструкцијама полазећи од поређења са старословенским стањем. При томе су примери класификовани према семантичким и/или синтаксичким критеријумима. Истовремено се указује и на обухватније архаичне праиндоевропске и прасловенске или, у неким случајевима, на старије и млађе српске редакцијске процесе семантичко-синтаксичких промена с којима је у вези употреба инфинитива, односно његово смењивање.*

Кључне речи: *инфинитив, да-конструкције, историјска синтакса, старосрпски.*

1. Препис Закона о рудницима деспота Стефана, са изводом из Закона Новог Брда, настао је, према Н. Радојичићу, у другој половини, могуће последњој четвртини, XVI века, а према Д. Јовићу око пола столећа раније, као последица потребе за обнављањем рударства у отоманској империји: превођење српских рударских закона, основаних на немачким верзијама европског рударског права тога доба, на османски турски језик или њихово поновно преписивање, укључујући и превођење/преписивање градских статута истакнутих рударских средишта, наручивале су отоманске власти. Репрезентативни правни споменик српске средњовековне писмености записан је рашком ортографијом и, по свом спољашњем изгледу, повезу и распореду писања, представља оријентални рукопис на хартији италијанског порекла (Радојичић 1962: 18–21; Јовић 1968/69: 365, 369). Његов језик је очекивано функционално раслојен, што је уопште у складу са средњовековном словенском

и старосрпском хомогеном диглосијом, али је и непосредно условљено жанром којем припада споменик, односно садржином и наменом делова из којих се састоји. Према кратком закључку Н. Радојичића о језичким питањима везаним за овај споменик и обимном испитивању Д. Јовића, које се тек најмањим делом бави неким синтаксичким питањима, увод Закона о рудницима и потврда деспота Стефана писани су вишим стилем, „отменим српским књижевним језиком“, док је сам Закон о рудницима писан народним језиком, чак с „јасним особинама одређенога дијалекта“, односно нижим стилем с елементима српскословенског; извод из Закона Новог Брда исто је писан народним језиком, али са изразитијим српскословенским примесама; страну лексику чине, у Закону о рудницима, немачки рударски термини, којима се, у изводу из Закона Новог Брда, придружују и изрази романског и грчког порекла (Радојичић 1962: 31; Јовић 1968/69: 366–367, 395, 435, 451–454). Стилска нејје-

дначеност делова споменика овог типа, другим речима, обична је појава.

Предметовог рада јесте испитивање употребе инфинитива и његовог евентуалног смењивања *да*-конструкцијама у, како је речено, репрезентативном правном споменику претежно писаном народним језиком. Српски средњовековни споменици, као што је познато, уопште показују стабилну употребу инфинитива у различитим функцијама – инфинитива као дела прасловенског и општесловенског наслеђа, врло ретко као калка с грчког – с релативно малим бројем примера смењивања новијим конструкцијама уз неке глаголе одређених семантичких класа или уз друге врсте речи. Тај број примера очекивано се увећава у споменицима писаним средњим или нижим стилем, прелазном формом између српкословенског и народног језика или народним језиком.

2. Питања употребе инфинитивне допуне глагола, објекатске и циљне или намерне, хипотетички се везују за промене језичког типа и последични развој, реанализу синтаксичких структура у праиндоевропском језику и раној историји индоевропских језика. Рани праиндоевропски језик, наиме, био је највероватније језик активне типологије, чија је базична семантичка опозиција актив–инактив у протониналном систему манифестована као дистинкција живо/неживо, у протопротоналном систему као инклузив/ексклузив и у протOVERBALНОМ као активни/инактивни глаголи, односно дихотомија видски/временски систем; индоевропски лексички систем такође показује ову опозицију активно/инактивно (Гамкрелидзе, Иванов 1984: 267–319). Језик активне типологије не познаје категорије транзитивности (субјекатско-објекатских односа), нема рекције, глаголско значење је неутрално, нема опозиције транзитив–интранзитив, глаголи имају „апсолутни карактер“, то јест

реферишу „о самој радњи или стању по себи“; структура праиндоевропске реченице, по свему судећи, условљена је принципом аутономије (Десницкая 1984: 184; Меје 1965: 195, 197; Грковић Мејдор 2007: 35, 77–78). Промена такве дубинске језичке структуре, преношење семантичке опозиције актив/инактив из номиналног система у вербални у виду опозиције транзитив/интранзитив, централне за номинативни/акузативни тип језика, манифестовала се на различитим језичким нивоима, морфолошком, лексичком и синтаксичком. Стварају се, једном речи, новије синтаксичке структуре а корелација између синтаксичких и семантичких улога разлабављује се и губи (Грковић Мејдор 2007: 80). Старије конструкције, притом, јављају се напоредо с новијим, старији синтаксички систем постепено се усклађује с новим језичким типом, архаичније форме постају, уопштено говорећи, маркиране и мање фреквентне, док истовремено чувају већу сазнајну сложеност. За српску редакцију старословенског језика, старосрпски и савремени српски језик то значи не само ограничавање употребе инфинитива као објекатске или циљне/намерне допуне глагола већ и корелативно смењивање инфинитива новијим формама и у другим његовим ранијим функцијама и даљи развој хипотаксе. Другим речима, то значи јачање аналитичких језичких тенденција или превлађивање аналитичких форми као новијих синтаксичко-семантичких структура. Ови процеси ограничавања/смењивања инфинитивних допуна улиће се у старије процесе еволуције волунтативних и финалних реченица (Грицкат 1975: 112).

Уопште би се могло тврдити да су стабилизовање глаголске рекције и граматицизација синтаксичке транзитивности, гледано из дијахроне и језичке типолошке перспективе, пресудни процеси које није могуће одвојити од

процеса губљења/ограничавања употребе архаичнијих *esse* конструкција, партиципских и апсолутних партиципских конструкција, као и поменутих инфинитивних. Сам развој синтаксичке транзитивности, условљен/покренут семантиком глагола, налазио се у непосредној вези с њиховом семантичком транзитивношћу. С друге стране, може се закључити да је центрирање индоевропске и словенске реченице на предикат (лични глаголски облик) праћено ограничавањем/укидањем аутономних делова исказа, вербализацијом номиналних форми – инфинитив је по пореклу датив глаголске именице, а супин акузатив – и увећањем језичке аналитичности. Првобитно датив глаголске именице, словенски инфинитив се изворно употребљавао уз глаголе са семантичким обележјем *експектативност*, у функцији допуне субјунктивне природе – глаголи које допуњава инфинитив изражавају „жељу“, интенцију или се могу интерпретирати као такви, што такође подразумева и појам реализације радње у будућности, али се као допуна субјунктивног карактера јавља и уз глаголе без поменутог семантичког обележја. Познато је, међутим, и то да су поједини индоевропски језици бележили ранију или познију „хипертрофију“ инфинитива, попут грчког или руског на пример, као и то да се смењивање инфинитива хипотаксичким структурама у индоевропским језицима и дијалектима одвијало врло различитим темпом и уз разноврсна ограничења (Грицкат 1975: 97–99; Конески 1966: 150–152).

Вероватно се, упркос томе, може закључити то да ће инфинитив као допуна која именује глаголску радњу и као маркирани облик дуже остати у широј употреби у систему у којем експликација агенса личним глаголским обликом и обавезна контрола пацијенса још увек нису сасвим у првом плану или ће се употребљавати уз ограничене класе гла-

гола у складу с њиховим посебним семантичко-синтаксичким одликама: „инфинитив је најстабилнији у случајевима где семантика глагола не оставља могућност сумње у кореферентност два агенса, као што су фазни или модални глаголи“ (Грковић Мејдор 2007: 85–88, 206–209; Стевановић 1953/54: 91–93). Пресудна у овом настајању/отклањању забуне у вези с вршиоцем радње била је, чини се, промена језичког типа: лични глаголски облик потискује инфинитив још у позном прасловенском, нарочито у хетеросубјекатским конструкцијама, то јест тамо где је потребно сигнализирати идентитет вршиоца радње главне реченице. Услови за дуже чување инфинитива у старосрпској писмености могли су секундарно вероватно бити и специфичнији, донекле и као одрази још нестабилизованог новијег узуса или као трагови (ранијих) дијалекатских стања: у хетеросубјекатским конструкцијама инфинитив се чувао можда због „одређених односа између саставних делова“, то јест услов за његово чување могао је бити у томе „да субјекат или објекат инфинитивног дела буде објекат управног“ или „кад је субјекат инфинитивне радње био представљен дативским додатком (тј. као адресат) у управном делу“ итд. (Грицкат 1975 115–116).

Из специфично семантичке и морфолошке перспективе гледано, и изглед у несагласју са изнетим типолошким и синтаксичко-семантичким наводима, треба рећи да језик такође, речима И. Грицкат, тежи истицању и подробном разрађивању нових семантичких односа и њиховој обличкој диференцијацији, који прате „одмицање“ инфинитива од управне речи, његово „поступно испуњавање адвербијалним значењима“, а сама појава ограничавања употребе инфинитива, „пуноправног члана глаголског система“, значајнија је од питања форме конкурентне конструкције која га потискује (Грицкат 1975: 86–

Предраг Дилпарић

87, 89–92, 96–97, 105). Поменуто привидно несасгласје односи се на „аутономију“ делова исказа, која се, како гласи типолошка језичка хипотеза, ограничава преласком с (раног) праиндоевропског активног језичког типа на индоевропски акузативни тип, док, према И. Грицкат, неки индоевропски језици „адвербијализују“ значења инфинитива, „одмичу“ инфинитив од управне речи. Међутим, није ли адвербијализација инфинитивних значења управо део процеса вербализовања номиналних форми какав је и инфинитив? Одмичући се од управне речи инфинитив не увећава прајезичку аутономију делова исказа, што би било у супротности с хипотезом о типолошким променама, већ отвара могућности употребе новијим конкурентним конструкцијама с личним глаголским обликом, уз сва поменута ранија или познија специфична одступања од тог општег индоевропског тока развоја. Осим тога, управо су и сложена питања употребе инфинитива у индоевропским језицима донекле и посредно допринела идентификовању типолошке проблематике и устројавању хипотетичке типологије раног праиндоевропског, или би се могла тумачити у том светлу.

С друге стране, на очување ширег дијапазона употребе инфинитивних допуна – поред инфинитивних допуна глагола, инфинитиви се јављају у реченицама с безличним глаголима типа *подобати*, *достојати*; с непотпуним изразима типа *доборѣ*, *оудобѣ*, *оуне*; у различитим конструкцијама с глаголом *быти*; уз везник *яко*; као независни предикативни инфинитив; у калкираним конструкцијама с грчког; као допуна именица и придева и др. – могле су утицати и књижевнојезичке норме словенских редакцијских писмености, као и књижевнојезичка норма црквенословенског језика. Та питања уопште чини сложенијим и појава нормативних конкурент-

них форми условљених књижевним жанровима и њиховом средњовековном хијерархијском организацијом, као и проблематика стила епохе. У конкретним случајевима, осим тога, могло би бити речи и о појавама које су у вези с различитошћу текстолошких грана, а не о примерима који представљају особине народног језика (Грицкат 1975: 107). Уопштено говорећи, структура прости реченице остајала је словенска и српска, али су, будући изложене значајном грчком и балканском утицају, еволуирале јужнословенске хипотаксичке структуре – инфинитивне (и партиципске) конструкције смењиване су, како је речено, новијим аналитичким формама.

2.1. У старословенским споменицима инфинитив као допуна глагола јавља се у таутосубјекатским конструкцијама са сложеним предикатом састављеним од две компоненте, инфинитивне форме пунозначног глагола и помоћне компоненте, личне глаголске форме која изражава аспектуалну или модалну нијансу радње означене инфинитивом, поред знатно ређе конкурентне *да*-конструкције: уз фазне глаголе типа *начати*, *вѣрати* (почетак радње), *готовити са* (средина радње), *късьнѣти*, *мѣднѣти*, *прѣстати* (завршетак радње) или оне с различитим модалним значењима (могућност, неопходност, изражавање воље субјекта, намере и др.), типа: *мошти*, *вѣзмошти*, *оумѣти*, *съдѣти*, односно *трѣбовати*, *идѣти*, *нѣднѣти*, *нѣждати*, као и *хотѣти*, *искати*, *волѣти*, *рачѣти*, *желѣти*, *жадати*, исто и *чати*, *надѣяти са*, *тѣштати са*, *потѣштѣти са*, *дрѣзнѣти*, односно *навыкнѣти*. (СТБЛГ 1993: 308–309, 417–420, 555–556). Према Т. П. Ломтеву, употреба инфинитива у старословенским и староруским споменицима јавља се у два основна вида: *субјекатски инфинитив*, „производитель действия, выраженного инфинитивом, является одновременно и производителем действия, выраженного глаголом“, доследно или у највећем броју примера, и

објекатски инфинитив, „производителъ действия, выраженного инфинитивом, не является одновременно производителем действия, выраженного глаголом“, с ограниченим бројем изузетака. Уз глаголе типа *идѣти, хотѣти, начати*, који су могли изражавати будуће време или различита модална значења, доминантно се употребљавао као допуна субјекатски инфинитив: уз модалне глаголе типа *мошти, възмошти, трѣбовати* исто; с волунтативним глаголима типа *желати, хотѣти, волати*; с глаголима којима се изражава однос субјекта према инфинитивној радњи, типа *волати са, смѣти, стидѣти са, посрамляти (са)*; уз глагол типа *искати*; уз глаголе типа *видѣти, зърѣти, оузърѣти*; уз глаголе кретања типа *ити, прити, пристоупити, възстати, тешти*. Објекатски инфинитив употребљавао се уз глаголе: а) говорења с модалном нијансом, типа *повелѣти, заповѣдѣти, просити, запрѣтити, обѣштати*; б) уз глаголе типа *дати, прѣдати*; в) уз глаголе са значењем свесног ангажовања, типа *дѣлати, сътворити, оуготовити, оставити, подвизати (са)*; г) с глаголима који реферишу о усмеравању воље субјекта и уз глаголе кретања, типа: *молати, оубѣдити, въпросити, односно послаати, носити, водити, вѣштати* (Ломтев 1965: 61–73). Такође, како је речено, инфинитиви се бележе, као део старословенског и/или прасловенског синтаксичког наслеђа, уз безличне глаголе типа *подобати, достојати*, уз непотпуне изразе типа *добрѣ, оудобѣ, оуне* с копулом или без ње, у различитим конструкцијама с глаголом *быти*, уз везник *яко*, по угледу на грчки резултативни инфинитив, као општесловенска допуна именицама и придевима и др. (СТБЛГ 1993: 309, 400–403, 413–414, 418; Грковић Мејдор, 2007: 190–193, 194–198, 280–285).

С друге стране, конкурентна форма инфинитивној допуни глагола, да-конструкција, наводи се у славистичкој литератури посвећеној синтаксичко-семантичким питањима, употребљава

се напореда, али знатно ређе од инфинитива, већ у старословенским споменицима. Реч је о јужнословенској дијалекатској црти, познопрасловенском језичком средству кохерентном с развојем унутрашњег јужнословенског синтаксичког устројства и подржаном балканском језичком средином, односно адстратским језицима, византијским грчким или, вероватније, романским балканским дијалектима. Везник *да* уводи зависне реченице, најчешће намерне, али и објекатске, последичне, погодбене итд.; употреба инфинитива као намерне допуне је прасловенска особина (исказивање намере, жеље или циља спада у основне функције индоевропског инфинитива), али са следећом дистинкцијом: то је случај уколико је агенс инфинитивне допуне идентичан агенсу главне реченице, у супротном допуна је *да* + лични глаголски облик; само **da* је прасловенска оптативна и модална партикула чије је главно значење „радња чија се реализација жели“, а сама конструкција се у старословенским споменицима најчешће састоји од *да* и презента, ретко од *да* и потенцијала (Грковић Мејдор 2007: 30, 143, 204–206; Станишић 1985/86: 260–264; Стевановић 1953/54: 95; Грицкат 1975: 97–98, 101, 105). Потискивање инфинитива новијом конструкцијом због, како је речено, потребе сигнализирања идентитета вршиоца радње главне реченице у случајевима двосмислености, представља важне механизме синтаксичке промене, генерализацију или екстензију која подразумева уопштавање правила и позајмљивање: под утицајем балканске језичке средине нова аналитичка форма уопштена је и у случајевима у којима двосмислености није било / могло бити (у небалканским словенским језицима у тим случајевима инфинитив се чува); у корелацији с конкурентном да-конструкцијом, која у српским редакцијским споменицима почиње да се шири

Предраг Дилпарић

постепено од XIV века „обухватајући не само допуне субјунктивног већ и индикативног типа“, налазе се конструкције с одговарајућим предлогом и конјунктивом у несловенским балканским језицима (Грковић Мејдор 2005: 47–48, 89–90; Грковић Мејдор 2007: 205–206; Конески 1966: 150).

Другачије говорећи, област ширења употребе конструкција *да* + лични глаг. облик на српскохрватском и јужнословенском језичком тлу на рачун инфинитива, према И. Грицкат, највећа је у *iva*-сфери, названој према грчком везнику с волунтативном, финалном и сличном семантиком (стслов. *да*, срп. *да*, мак. *да*, буг. *да*, грч. *iva*, алб. *të*, рум. *să*), поред генерички различите и ограниченије, али не и обавезно млађе, употребе у погодбеним реченицама (дериват *iva*-сфере, стслов. и редакцијски *аште/да*), последичним (грч. *ώστε* + лични глаг. облик/инфинитив, стслов. *иako*, стсрп. *каже/што*, односно, услед мешања значења последице и намере, грч. *iva* и стслов./стсрп. *да*, мак. *што*, буг. *че*, алб. *që*, рум. *să*) и изричним реченицама (грч. *ότι*, стслов. и редакцијски *иako/каже/да*, могуће и *што*, алб. *që/se*, рум. *să*, мак. *дека/оти*, буг. *че*, срп. *да*) (Грицкат 1975: 73–75, 99, 145, 158, 192–194, 206–208).

2.2. Примере конструкција не наводим све појединачно, осим у случају када је реч о новијим *да*-конструкцијама, али нотирам њихов укупан број. Закон о рудницима деспота Стефана означен је надаље скраћеницама УЗ, за уводни део законика, и ЗР и бројем члана у којем се бележи (арапским цифрама) за текст законика, извод из Закона Новог Брда скраћеницом ЗНБ и исто бројем члана (римским цифрама), а текст после XXIII члана извода из поменутог градског статута помоћу његове транскрибоване почетне речи, *Предисловије* или скраћенице ПР. У класификацији примера служим се терминима које користи Т. П. Ломтев, „субјекатски“ и „објекатски ин-

финитив“, а остале нотирани инфинитивне допуне, уз именице и у реченицама с предикативом, с једне стране, и уз везник *иako*, с друге стране, издвајам у посебне подтачке. Поред тога, у тексту се употребљавају и инфинитив и супин у инфинитивној функцији, ређе супин у свом изворном значењу, и то у неколико примера конструкција с глаголом *иашти*, односно реченица с предикативом уз придев *вољнѣ* или уз прилог *драго* (Јовић 1968/69: 434). Већа фреквенција употребе инфинитива уз паралелну употребу супина, иако је то могло бити одраз једне локалне фазе развоја или ширих ареалних односа, овде није од суштинског значаја, јер су они очигледно у тексту идентификовани (Јовић 1968/69: 435).

2.2.1. Глагол + субјекатски инфинитив/(супин)

а) *хотѣти* (5x у ЗР; 3x *да*-конструкција), *хѣгѣти* (1x у ЗР), *оуѣхотѣти* (2x у ЗР), *благвољнѣти* (1x у *Предисловију*); глаголи овог типа припадају класи *волунтативних* и *дезидеративних*: 7. *кто оуѣхокѣ оуѣзѣти* 18. *ако ли не би хотѣлн дроуговати ш нидѣ* 26. *кроме ако не би хѣта жамкоѣ плакиати* 29. *аколи се ѣхотѣ ѣгагати* 40. *кошол хокѣ роуподѣ сваком да мѣри* 49. *хокѣ да оудари расохѣ* 50. *хокѣ из двѣли да догѣ* (ПР) *благвољнѣ господство ми тако ѡбновѣти* 1 *потвѣрдѣти*

б) *поскати* (3x *да*-конструкција, од тога 1x у УЗ и 2x у ЗР); припада групи *волунтативних* и *дезидеративних* глагола; међутим, пример ЗР 22. 1 *пониѣ да нномѣ шанѣномѣ потежѣ* 1 *себѣ добро да оучини по свему припада овој подтачки, док пример забележен у УЗ има исти глагол, али у значењу блиском значењу глагола *говорења* с модалном нијансом, типа *просити*: (УЗ) *поскаше ѡт господства ми да нидѣ оучини законѣ*; уз главну семантику, заједничко им је и то што оба бележе *да*-конструкцију место старијег субјекатског инфинитива, у првом наведеном примеру, односно објекатског, у другом. Осим тога, 1x у ЗНБ јавља се инфинитив*

уз глагол *искати*: XXIII *и* *ниче* стопанннх синоръ оу^тинннннн колоу

в) почетн (2x у ЗР); припада групи *фазних глагола*; примери: 17. *почелн* *опетъ* *онъ* *гварци* *паоу* *натн* 50. *тере* *почме* *летлохе* *оу* *мѣрнедъ* *полю* *ѣзвнвати*

г) мошти (15x, од тога 1x у ЗНБ); припада групи *модалних глагола*; јавља се у примерима: 1. *вѣтромъ* *да* *не* *може* *меръ* *искати* 4. *да* *не* *може* *мѣроу* *идати* *тоу* *тои* *рѣдои* 6. *да* *роупа* *роупе* *не* *може* *оу^тинннннн* *крегъ* 8. *ни* *да* *може* *вѣнца* *изгоу^тити* *коа* *ѣ* *пръво* *вѣнчана* 27. *оу* *срдцоу* *гваркъ* *бациноу* *не* *може* *изгоу^тити* 35. *тѣден* *се* *не* *може* *фарнат* 40. *да* *моу* *не* *може* *нитко* *забранитъ* 40. *не* *могоу* *мѣрннн* XXIII *да* *моу* *не* *може* *нитко* *забранити*; једанпут се јавља у ЗР да-конструкција уз глагол *помошти*: 47. *да* *моу* *бръжне* *поможе* *да* *се* *подвигне*

д) У изводу из Закона Новог Брда једанпут је употребљена архаична, прасловенска конструкција с глаголом *бити*, субјектом у дативу и инфинитивом, *esse* конструкција која је изражавала модално значење неопходности или (не)могућности вршења радње: VI *ни* *да* *моу* *ѣ* *прѣстаноу^т* *оу* *недѣлю*. Хипотетички се ту могла јавити синтаксичка иновација, конструкција *habeo* типа, с глаголом *идѣти*, старосрпски *идати*, *ни* *да* *иди* *прѣстаноу^т* *оу* *недѣлю*, што не би било неочекивано решење, и то из бар два разлога: најпре с обзиром и на то да су се средњовековни српски градски статуту угледали на статуте приморских градова, па се и утолико ова иновација може поједностављено разумети као романизам. У прилог томе иде и чињеница да таква конструкција није сасвим непозната српским средњовековним световним споменицима, она је романизам „у погледу увођења *имати* у нарочитом значењу“, како наводи И. Грицкат, илуструјући то једним примером из прве трећине XIV века, истина с речцом *ѣ*, која деспецификује агенс, *снко* *хошоу* *да* *ѣ* *иди* *слоужити* *и* *чинити* (Грицкат 1975: 112). Други разлог захтева сложеније и посредније објашњење, засновано на ра-

зматрању односа, у оквиру различитих типова имперсоналних конструкција, између модалних инфинитивних реченица и инфинитива у перифрастичним конструкцијама.

У старосрпским имперсоналним реченицама, посматрано уопштено, јављају се, најчешће, реченице с различитим предикативима. Ређе се бележе безлични глаголи типа *подобати*, *достојати* с дативом и инфинитивом, или без датива а с морфемом *ѣ* уз управни глагол, морфемом која служи за деспецификацију агенса, или с „двоструко маркираним агенсом“, морфемом *ѣ* уз управни глагол и дативом – то је у вези са секундарним постањем безличних модалних глагола који постепено потискују старије конструкције с модалним предикативима: у старословенским споменицима ови глаголи јављају се само у персоналним реченицама, док се имперсоналне реченице граде помоћу модалних предикатива (Грковић Мејџор 2007: 194–198, 200–201, 283; Грицкат 1975: 112). Архаичне имперсоналне *esse* конструкције прићи ће *habeo* типу, што показује њихово смењивање реченицама с модалним предикативима и, доцније, конструкцијама с безличним модалним глаголима. На исти процес указује опадање фреквенције инфинитивних реченица модалног типа, овде поменутих имперсоналних реченица с глаголом *бити* и инфинитивом. У случају примера о којем је реч из VI члана градског статута, тај хипотетички исход, наиме смена одговарајућим модалним предикативима или конструкцијама с глаголима типа *требати*, мање је вероватан.

Међутим, и надаље хипотетички гледано, а имајући притом у виду језичку епоху, односно успоренији развој конструкција с безличним модалним глаголима, питање избора континуанта овог архаичног примера, VI *ни* *да* *моу* *ѣ* *прѣстаноу^т* *оу* *недѣлю*, може се боље довести у везу с јављањем инфинитива у

перифрастичној конструкцији с глаголом *идати* (*идѣти*), конструкцији типа *да не идати* *посадити*, одраније у експанзији која има императивно значење с бројнијим потврдама из српских повеља, синтаксичкој иновацији насталој под утицајем народног језика; значење архаичне имперсоналне *esse* конструкције забележене у тексту ЗНБ, значење неопходности или (не)могућности вршења радње, с дативом за „спецификовање лица које је дужно да нешто уради“, било би таквим смењивањем преосмишљено у императивно или блиско императивном, глагол *идати* био би употребљен „у нарочитом значењу“, а сама конструкција постала би *habeo* типа (Грковић Мејџор 2007: 200, 286–287). Одговарајући низ у српском преводу истиче додатно наведене могућности: архаично *ни да му је престати у недељу*, према хипотетичким и мање вероватним *ни да му је слободно* (*подобно* итд.) *престати у недељу* / *нити му ваља престати у недељу*, односно, исто хипотетичком али вероватнијем *ни да има престати у недељу*.

2.2.2. Глагол + објекатски инфинитив/(супин)

а) глаголи *говорења* с модалном нијансом, типа *заповѣдати* (1x у УЗ *да*-конструкција), *решити* (1x у ЗНБ): (УЗ) *заповѣдаѡ да се нандоут кд чловѣке добрѣ* (ЗНБ) X како он се рече хлѣбѣ чинити и продавати

б) глаголи са значењем *свесног деловања*, *ангажовања*, типа *бранити* (1x у ЗР), *припоустити* (1x у ЗР *да*-конструкција), *прихватити* (1x у ЗР *да*-конструкција): 1. да се не брани вѣтрѣ провѣити изѡ роупе оу рѡпѡ; 32. аколи бн онѡы кога припоустнли ... да нѡѡ подлага; 26. ако бн гварци едноу роупоу прихватнли да ю паоунаю

2.2.3. Инфинитив је употребљен такође уз *именицу* *грагианнѡ* (1x у ЗНБ), исто и у реченицама с предикативом: с *придевом* типа *вольнѡ* (31x, од тога 6x у ЗНБ; 2x *да*-конструкција, од тога, последњи забележени пример, 1x у ЗНБ),

односно с *прилозима* *вольнѡ* (1x у ЗНБ), *драго* (5x у ЗР, 1x *да*-конструкција), *слободно* (2x у ЗР) или *придевом* *словодна* (1x у ЗР): IX *тко се нагѡе ѡт грагиан вино продавати* 9. да не волна 8 ѡсминцаѡѡ една дроуѡу фарнати 10. да не волна една дроугѡе чтетоу оу чинити 13. да се неѡ волна заложити на нзгоубленѡе 16. да се неѡу волни потворити до рока 18. да моу неѡ волни ѡсталн гварци не дроуговати нан запрѣти 25. да не волнѡ ѡт роупе ниѡо ѡтнесе 27. да моу не волнѡ заложитѡ за векѡе IV да соу волни соудити ѡо ѡ вредно VIII да неѡу волни ни коупле ни продаѡе цѣноу поставити XXIII да не волно никомоу прѣоузбити 47. аколи моу ѡ драго паоунаѡ 50. ако ѡ драго роупе да да ѡне 29. ере комоу се не драго оутагитѡ 32. слободно ѡ свакомоу дроговати ш ниѡѡ 3. свакомоу ѡ слободна пѡсѡнатн XXIII да неѡ волнѡ после старн чѡе ѡ коло бнло да моу забранн

Пример с инфинитивом IX *тко се нагѡе ѡт грагиан вино продавати*, посматран у вези с примерима с некадашњим словенским партиципима *презента* (1x) или *претерита* (5x) забележеним у ЗНБ (XII, XVIII, XIX и XX члану) – XII *тко се нагѡе латиннѡ нан цесарѡ потанѡши лон*, XVIII *тколи се нагѡе оубнѡѡ ... снроѡаѡа*, XIX *ѡт грагианѡ кон бн се нашлн вино продаваоки нан лон нан коѡе нзносекн*, XX *тко се нагѡе ... ѡбратнѡѡ чловѣка нан моужа нан женоу – донекле*, међутим, представља посебан случај. Наиме, то су примери у којима партиципи имају значење ситуационе детерминације, према типу *ѡбрѣтоѡѡ нѡѡ сѡпѡциѡѡѡ*, то јест примери посебних типова детерминативних партиципа, познатих и старословенским и српским редакцијским споменицима (у истој позицији, место детерминативних партиципа, регуларно се појављују и реченице). Није непознато, такође, то да српски средњовековни споменици бележе ране инфинитивне или *да*-континуанте, *да*-конструкције, ових архаичних партиципских конструкција уз глаголе перцепције (*видети*, *чути*, *спазити*, *наћи*, *обрести*), типа *тко ли се наѡе оужѡѡ коуѡоу или поѡѡ латински ако се наѡе да обрѡти хрѡстнѡннѡнѡ*; осим важности коју има њихова ево-

луција сама по себи, као једног од главних средстава за реченичну кондензацију у старословенским и редакцијским споменицима које у српским народним говорима рано губи партиципску службу, они представљају конструкције које се донекле налазе и у вези с еволуцијом изричних реченица (Грковић Мејџор 2007: 231, 233–235, 244; Грицкат, 1975: 175–176, 179–180, 186). Ефектнијег контрастирања ради, у српском преводу реченице, на пример, из XIX и IX члана статута гласе: архаично *који би се од грађана нашли вино продавајући*, према новијем, сачуваном спорадично и у савременом српском језику, *ко се нађе од грађана вино продавати*, односно, према најмлађој синтаксичкој иновацији, с различитим семантичким нијансама и различите генезе употребе везника у изричној функцији, *ко се нађе од грађана да/како/где продаје вино*. Једном речи, конструкција с инфинитивом забележена у изводу Закона Новог Брда континуант је архаичније партиципске конструкције.

С друге стране, употреба инфинитива као допуне именицама (и придевица), типа *дахъ нѣъ власть настоупати на зѣнѣ*, представља његову општесловенску функцију. Поменутом типу, међутим, не претходи или не јавља се напоредо с њим хипотетичка старословенска или старосрпска реченица **дахъ нѣъ власть настоупавъшѣ / настоупаѣштѣ на зѣнѣ*, реченица с детерминативним партиципима, нити се јавља напоредо с њим она са *ѣко* + лични глаголски облик, типа *ѡбрѣтохъ нхъ ѣко съпатъ*, то јест, **дахъ нѣъ власть ѣко настоупаѣштѣ на зѣнѣ*, што га и раздваја од примера инфинитива о којем је реч, IX тко се нађе ѡт грађан вино продавати. Упркос различитости изворних структура, пример из IX члана статута може се сврстати у ову подтачку као и старословенски пример с инфинитивом *настоупати*, с обзиром на то да им је заједничко то што се оба синтаксички везују за именицу у

функцији објекта. Додатног контрастирања ради, у савременом српском језику могуће је *дадох им власт/моћ да наступају против змија*, или *овластих/опуномоћих их да наступају против змија*, насупротив *ко се нађе од грађана да/како/где продаје вино*. На основу реченог, гледано из перспективе савременог српског језика, може се закључити и то да се изворна семантичко-синтаксичка различитост, упркос томе што је у једном млађем синхронном пресеку донекле била скривена, манифестовала у исходу и употребом различитих обличких средстава за грађење изричних реченица (Грицкат 1975: 144–145, 158, 181–184).

2.2.4. Инфинитив уз везник *ѣко* као циљна или намерна допуна архаична је конструкција, позната старословенским споменицима, настала према грчком резултативном инфинитиву (Грковић Мејџор 2007: 280); у *Предисловију* забележена је једанпут, међутим, новија да-конструкција: *ѣко да прѣвѣнает тврѣде и непоколѣвѣде все дѣни живота моего*

3. Ексцерпирани примери у целини показују стабилну употребу инфинитива, иако редуковану у односу на старословенско наслеђе. Сиромашнији репертоар употребе инфинитива није неочекиван ако се има у виду обим Закона о рудницима и извода Закона Новог Брда и, што је значајније, њихова млађа редакцијска и нижа жанровска припадност, те с њом повезане језичке одлике. Новија конкурентна да-конструкција јавља се уз *волунтативне* и *дезидеративне* глаголе типа *хотѣти*, у мање од половине примера, уз глагол *поскати*, у сва три нотирана примера, јавља се једанпут с *модалним* глаголом *помошти*, према петнаест примера с инфинитивом и *непрефиксираном* формом истог глагола; исто уз *глагол говорења с модалном нијансом* *заповѣдати* у једном и једином забележеном примеру; такође је забележена уз *глаголе са значењем свесног*

Предраг Дилпарић

деловања, по једном уз припоустити и уз прихватити; има је такође у реченицама с предикативом, уз придев вољнъ, само два пута према тридесет једном примеру с инфинитивом; по једанпут је забележена уз прилог драго и уз везник иако.

С друге стране, уколико би се говорило из перспективе поређења језика Вуковог превода Новог завета са старословенским језичким наслеђем, онда би најиновативнијим класама глагола, онама уз које се код Вука доследно или (изразито) доминантно употребљава да-конструкција, припадали, на пример, волунтативни и дезидеративни глаголи, старосрпски глаголи типа хѣгѣти, нскати, глаголи перцепције, старосрпски тип зрѣти, глаголи говорења с модалном нијансом, старосрпски тип заповѣдати, просити, прелазни дворекцијски глаголи кретања, старосрпски тип сълати, глаголи са значењем свесног ангажовања, старосрпски тип дѣяти, вранити, непрелазни глаголи кретања, старосрпски тип прити (Грковић Мејџор, Курешевић 2005: 91–97). Употреба инфинитива, на супрот томе, уопште је најстабилнија, како је речено, уз фазне и модалне глаголе. Другим речима, у конструкцијама с глаголима који припадају наведеним иновативним класама, и у складу с развојем њихових семантичко-синтаксичких одлика и постепеним усклађивањем површинске и дубинске језичке структуре, треба очекивати иновације у ранијим периодима развоја српског језика, бар у редакцијским споменицима писаним нижим и средњим стилем, а то значи истовремено и повећање могућности одређивања редоследа смењивања инфинитива одговарајућим новијим конструкцијама (Грицкат 1975: 116).

Поређења ради, у оквиру српско-словенског корпуса, у *Житију св. Симео*на од Св. Саве, уз глаголе који реферишу о комуникационом акту чешћи је инфинитив: покелѣ пешти љ, али забележене су

и да-конструкције; у функцији намерне допуне придоме поклонити љ љмоу, чешће се употребљава да + презент; у *Хиландарском типу*ку Св. Саве уз глаголе којима се реферише о комуникационом акту, *verba dicendi*, чисто референцијалног карактера, тѣмь љбѣшта видѣти лице своѣ, написахъ въ положити, глаголюу же вадь слоужбоу творити, или уз оне и с модалном нијансом, възбранити, заповѣдати, молити, покелѣти, оуказати, употребљава се инфинитив, али обе подгрупе *verba dicendi* као допуне могу имати ређе и да + презент, односно иако да + презент; такође је да-конструкција много чешћа у служби намерне допуне од инфинитива (Грковић Мејџор 2007: 267–268, 278–280). Први споменик спада у жанровски врх црквене литературе и по томе што у целини не одступа, када је реч о употреби инфинитива, од старословенског наслеђа, изузев у повећаној фреквенцији да-конструкција, односно њиховом доминирању у служби намерне допуне глагола, док други, како закључује Ј. Грковић Мејџор, иако се држи исте традиције, бележи такође новине под утицајем народног језика, пре свега у виду веома приметне експанзије намерне реченице уведене помоћу да, чији број вишеструко надмашује број конструкција с инфинитивном допуном.

Световни српски средњовековни споменици из XIII и XIV века, према И. Грицкат, узето у општим цртама, показују „прасрпскохрватско“ смењивање старијих конструкција да-конструкцијама, прво у волунтативним и финалним реченицама, и то хетеросубјекатским, а потом, као део „секундарног, балканског таласа утицаја“ али с језичком структуром већ припремљеном за њега, и у таутосубјекатским реченицама, затим у конструкцијама с инфинитивним допунама, с инфинитивом уз помоћне глаголе и с футурским инфинитивом уз глагол *хтети*. Примери употребе новијих конструкција у овим епохама,

закључује И. Грицкат, несумњиво представљају већ устаљене типове, па је пораст њихове фреквенције, услед синтаксичке генерализације или екстензије, у познијим епохама сасвим очекиван (Грицкат 1975: 76, 112–115). С друге стране, у средњовековним македонским споменицима, такође уопштено говорећи, поменуто смењивање рано је забележено исто у финалним реченицама, потом у конструкцијама с инфинитивним допунама, уз глаголе типа *хтети*, *заповедати*, *молити*; у средњовековним бугарским споменицима рано се бележе примери смењивања уз фазне глаголе, у конструкцијама с инфинитивним допунама, објекатским и циљним или намерним (Конески 1966: 151; Харалампиев 2001: 202–203). Поменути средњовековни споменици, македонски и бугарски, такође, услед синтаксичке генерализације или екстензије, али и у складу с још изразитијим балканским утицајем на развој хипотаксе, показују познији пораст броја новијих конструкција.

Када је реч, с друге стране, о стилској неједнакости делова овог споменика, уколико га узимамо као целину, потврђују се основни закључци Н. Радојичића и Д. Јовића: судећи и по употреби инфинитива, односно новијих да-конструкција, језик извода Закона Новог Брда поседује изразитије српскословенске примесе, новију форму бележи само једанпут, уз придев *вољнѣ*. Закон о рудницима, с друге стране, има новије форме шест пута, по два пута уз глагол *поскати* и по једном уз глаголе *помошти*, *прпоустити* и *прихватити*, то јест уз придев *вољнѣ* и прилог *драго*. У прилог томе, уколико сам статистички однос није сасвим довољан показатељ, пре свега због разлике у обиму између извода Закона Новог Брда и Закона о рудницима и различитог броја примера које бележе, говори и чињеница употребе у изводу Закона Новог Брда архаичне конструкције с

глаголом *бити*, субјектом у дативу и инфинитивом, односно, изразитог превлађивања архаичних конструкција с дестерминативним партиципима, уз само један пример с инфинитивом. Обе поменуте конструкције Закон о рудницима не бележи.

Судећи по истом критеријуму употребе инфинитива и да-конструкција, *Предисловије* је, с једанпут употребљеним инфинитивом према једном употребљеној новијој конструкцији, уз везник *и*ко, архаичнији део овог споменика, док је увод Закона о рудницима иновативнији од њега, будући да се јављају, у оба забележена примера, да-конструкције, наиме уз глаголе *поскати* и *заповѣдати*, и то вероватно не случајно, у реченицама које извештавају о непосредним околностима које су претходиле одлуци о отпочињању рада на изради закона, иако представљенима по устаљеном моделу у складу с владарском политичком и правном филозофијом тога доба, насупротив претходним свечанијим и „српскословенскијим“ реченицама, чији главни смисао је потврђивање легалитета и легитимитета законодавца.

Литература

1. Стевановић, М. (1953/54), „Напоредна употреба инфинитива и презентса с везицом да“, *Наш језик*, књ. 5, св. 3–4/5–6: 85–103, 165–186.
2. Грковић Мејдор, Ј. и М. Курешевић (2005), „Инфинитив у Вуковом преводу Новог завета“, *НССВД, МСЦ*, 34/1: 89–103.
3. Станишић, В. (1985/86), „Балканизми у српскохрватском језику“, *Balkanica*, XVI–XVII: 245–265.
4. СТБЛГ (1993), *Грамматика на старобългарския език*, Софиа: Издателство на Българската академия на науките.
5. Грковић Мејдор, Ј. (2007), *Списи из историјске лингвистике*, Нови Сад:

Предраг Дилпарић

- Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
6. Ломтев, Т. П. (1965), *Очерки по историческому синтаксису русского языка*, Москва: Наука.
 7. Десницкая, А. В. (1984), *Сравнительное языкознание и история языков*, Москва: Наука.
 8. Меје, А. (1965), *Uvod u uporedno proučavanje indoevropskih jezika*, Београд: Научна књига.
 9. Гамкрелидзе, Т. В и В. В. Иванов (1984), *Индоевропейский язык и Индоевропейцы*, Тбилиси: Издательство Тбилисского университета.
 10. Грицкат, И. (1975), *Студије из историје српскохрватског језика*, Београд: Народна библиотека Републике Србије.
 11. Радојичић, Н. (1962), *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Београд: Научно дело.
 12. Јовић, Д. (1968/69), „О језику ’Закона о рудницима’ деспота Стефана Лазаревића“, *Јужнословенски филолог*, књ. XXVII, св. 3–4, Београд: Научно дело, 365–455.
 13. Конески, Б. (1966), *Историја македонског језика*, Београд: Просвета.
 14. Харалампиев, И. (2001), *Историческа граматика на българския език*, В. Търново: Faber.

ON INFINITIVE AND DA-CONSTRUCTIONS IN THE LAW OF MINING BY DESPOT STEFAN

Summary

This paper deals with the use of the infinitive and its changing of *da* structures in the law of mining by Despot Stefan. In the context of broader semantic and syntactic change, there is a discussion of examples of structures recorded in the Serbian monument to the 16th century.

dilparicp@gmail.com